

Юрченко С.В.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ США У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Стаття присвячена дослідженню еволюції концептуального забезпечення зовнішньої політики США в Чорноморському регіоні в 1990-2000-і роки на основі аналізу підходів З.Бжезинського, Р.Асмуса, Б.Джексона. Зміна міжнародної ситуації в 2008-2011 роках обумовлює імператив формування нових концепцій цього напрямку регіональної політики США.

Ключові слова: зовнішня політика США, Чорноморський регіон, геополітика.

Статья посвящена исследованию эволюции концептуального обеспечения внешней политики США в Черноморском регионе в 1990-2000-е годы на основе анализа подходов З.Бжезинского, Р.Асмуса, Б.Джексона. Изменение международной ситуации в 2008-2011 годах обуславливает императив формирования новых концепций этого направления региональной политики США.

Ключевые слова: внешняя политика США, Черноморский регион, геополитика.

The article is devoted to research of evolution of the conceptual providing of US foreign policy in the Black Sea region in 1990-2000th on the basis of analysis of approaches of Zb.Brzezinski, R.Asmus, B.Jackson. The change of international situation during 2008-2011 stipulates the imperative of forming of new conceptions of this direction of regional politics of the USA.

Key words: US foreign policy, Black Sea region, geopolitics.

У сучасних умовах геополітичне значення Чорноморського регіону обумовлене перетином інтересів РФ, США, ЄС і регіональних акторів. Його геостратегічний вимір проявляється, в першу чергу, в енергетичній сфері. Директор Програми Чорноморської безпеки Гарвардського університету С.Конопльов відмічав в 2003 р.: «До недавнього часу в геополітичному масштабі ніхто не відносився до Чорного моря як до регіону. Був Кавказ, були Балкани, а Чорне море «бовталосся» десь між ними. Але після початку війни з тероризмом Чорноморський регіон набув геополітичних рис. Там посилюється блок НАТО, оскільки Болгарія і Румунія увійшли до цього альянсу. Грузія і Азербайджан хочуть вступити в НАТО, Україна теж робить кроки в цьому напрямі. Європейський Союз теж став цікавитися цим регіоном. Ну і Росія, природно. Проте обізнані люди зазвичай оперують іншим поняттям - Каспійсько-Чорноморський регіон. Тому що тут пролягають усім відомі трубопроводи. Крім того, над Чорним морем дуже багато повітряних «мостів», які використовують США для війни в Іраку, Афганістані, для постачання своїх військ в Се-

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і міжнародних відносин Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського

редній Азії. Увагу до Чорноморського регіону притягнуло те, що поряд з ним знаходяться точки нестабільності і запаси нафти. Нині тут перетнулися інтереси гігантів - Росії, Європи і США» [1].

В зв'язку з цим зміст американських підходів до Чорноморського регіону детермінується двома чинниками: перший - забезпечення диверсифікації постачань нафти в обхід Росії і створення надійного воєнно-стратегічного плацдарму і оперативної інфраструктури для використання у будь-яких операціях, які США і НАТО змогли б проводити в регіонах, довколишніх до Причорномор'я; другий - пов'язаний з фундаментальною основою американської стратегії в Євразії - імперативом «дроблення» євразійського простору, у тому числі і за рахунок створення «ізоляційних прокладень» у Балто-Чорноморському просторі. Узагальнюючи вплив цих чинників, перший заступник голови комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони С.Гриневецький писав про те, що йдеться, по суті, «про створення подвійного санітарного кордону, який з одного боку, відділяє «стару Європу» від Росії, з іншої - покликаний відділяти основну територію транзиту енергоносіїв від неспокійного Близького Сходу. І усе це під егідою НАТО, в який зараз входять більшість країн Чорноморського і Балтійського регіонів» [2].

Політика Сполучених Штатів в Причорномор'ї в 1990-і роки була пов'язана з ідеями З.Бжезинського про імператив «просування демократії і підтримки геополітичного плюралізму в Євразії». Роль Чорноморського регіону для американської стратегії визначалася положенням про те, що, після «холодної війни» США стали «єдиною і дійсно першою достовірно глобальною державою». А Євразія «стає центром світової могутності», «головним геополітичним призом для Америки», глобальна першість якої «безпосередньо залежить від того, наскільки довго і ефективно зберігатиметься її перевага на Євразійському континенті» [3, с. 11, 43, 44]. Для забезпечення цієї переваги США повинні були створити стабільну рівновагу на континенті і виступати арбітром, використовуючи нові незалежні держави як чинник недопущення консолідації колишнього радянського імперського простору. Тому ще в 1993 р. З.Бжезинський підкреслював: «Геополітичний плюралізм на просторі колишнього Радянського Союзу повинен розглядатися Заходом як мета, що не поступається по важливості проблемі системних перетворень. Це положення заслуговує того, щоб його повторити: геополітичний плюралізм так само важливий, як системні перетворення» [4, с. 30].

Прагнення підтримувати геополітичну фрагментацію Євразії привело З.Бжезинського до оцінки ролі України в якості геополітичного центру - держави, «чиє значення витікає не з їх сили і мотивації, а швидше з їх важливого місця розташування і наслідків їх потенційної уразливості для дій з боку геостратегічних дійових осіб» [3, с. 55-56]. Ідея використання України для підтримки геополітичного плюралізму в Євразії, була пов'язана з планом створення євро-атлантичної системи безпеки з включенням в неї Росії в якості «молодшого партнера». При цьому найважливішим чинником, що гарантує інтереси США, являлося збереження НАТО, а перспективою - розширення блоку на схід [5]. Прогноз З.Бжезинського про приєднання України до західного співтовариства, зроблений в 1997 р., свідчив, що «десь між 2005 і 2010 роками Україна має бути готова до серйозних переговорів як з Європейським Союзом, так і з НАТО» [3, с. 105-106]. Наступні події, особливо війна США в Іраку, показали, що «однополярний момент», був витрачений даремно і привів лише до політики, ґрунтованої на односторонньому застосуванні сили, військових загрозах і окупації, замаскованої під демократизацію» [6]. Америка втратила можливість самостійно вирішувати долі світу, що зумовило імператив переходу від «одностороннього домінування» до «консенсусного лідерства», в основі якого - зміцнення

союзу між США і Європою і зосередження уваги на «нових Світових Балканах» - державах, що характеризуються «поєднанням нафтового чинника і нестійкості» [7, с. 87]. З.Бжезинський включав в «Євразійські» або «нові Світові Балкани» чотири держави, що відносяться до Чорноморського регіону - Азербайджан, Вірменію, Грузію і Туреччину. Основними характеристиками цього регіону виступали: наявність силового вакууму; політична нестабільність; комунікаційний потенціал; перетин інтересів Росії, Туреччини і Ірану; зростаючий політичний інтерес Китаю; суперництво, що залучає Україну, Пакистан, Індію; зростаюча роль Америки; зосередження ресурсів, в першу чергу газу і нафти; етнічні протиріччя; відродження ісламу. Тому інтерес США полягав в тому, щоб «допомогти забезпечити таку ситуацію, при якій жодна держава не контролювала б цей геополітичний простір, а світова спільнота мала б до нього безперешкодний фінансово-економічний доступ. Геополітичний плюралізм стане стійкою реальністю тільки тоді, коли мережа нафтопроводів і транспортних шляхів з'єднає регіон безпосередньо з великими центрами світової економічної діяльності через Середземне і Аравійське моря так само, як і по суші» [3, с. 178].

У концепції З.Бжезинського все більшою мірою акцентувалася роль енергоресурсів у світовій політиці, про що він згадував, починаючи з кінця 1990-х років, коли був спеціальним посланцем президента США для просування проекту нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. В цьому відношенні він підкреслював і роль України [8]. Характеризуючи енергозалежність Європи від Росії, він відмічав важливість просування таких проектів, як трубопровід «Набукко» [9]. Одним з шляхів забезпечення «відкритості» каспійського і центральноазіатського регіонів розглядався Чорноморський регіон.

Події, пов'язані з «кольоровими революціями», викликали особливий інтерес до підходів американського політолога, оскільки, відмічали спостерігачі, «роль Бжезинського в забезпеченні американської підтримки переворотів в Грузії і Україні важко переоцінити» [10]. При цьому він вважав, що моделі розвитку в Грузії і Україні є ефективними і перспективними при формуванні нової системи міжнародних відносин. У цій системі США повинні були узяти на себе тягар лідерства, розділяючи відповідальність з партнерами з Європи і ПСА, і включаючи в систему Росію в якості «нормальної» держави без імперських амбіцій. В результаті виникла б зона загальноєвропейської співпраці від Лісабона до Владивостока. При цьому підтримка геополітичного плюралізму і просування демократії на пострадянському просторі були фундаментом геостратегії США, також, як і створення союзів, що оформляють Балто-Чорноморську дугу з її продовженням в Центральну Азію. У зв'язку з «п'ятиденною війною» на Кавказі З.Бжезинський підкреслив, що «незалежність пострадянських держав знаходиться під загрозою», а «незалежна Грузія має критичне місце розташування для міжнародного потоку нафти» [11]. Незважаючи на проблематичність ряду положень концепції З.Бжезинського, його ідеї мали певну вплив на підходи інших фахівців відносно оцінки геополітичної ситуації в Чорноморському регіоні [12, с. 97-98].

Таким чином, в 1990-і рр. оформилася концепція курсу США на підтримку геополітичного плюралізму і просування демократії на пострадянському просторі, спроектована і на Причорномор'я. У його основі була підтримка рівноваги, при якій США виступають арбітром; створення євро-атлантичної системи безпеки з ядром в особі НАТО; включення в неї Росії в якості «молодшого партнера»; створення союзів, що оформляють Балто-Чорноморський регіон; недопущення інтеграції України з Росією за рахунок підтримки керованого конфлікту.

Проте зміна міжнародного становища стимулювала концептуальне оновлення американських підходів до Причорномор'я: оформилася концепція «Великого Чорномор-

ського регіону» (ВЧР), пов'язана з ім'ям американського дослідника Р.Асмуса. Вводячи в оборот поняття «ВЧР», відмічав він, його автори «намагалися обкреслити нові політичні і стратегічні рамки дебатів навколо західної стратегії по відношенню до Туреччини, України і Закавказзя». При цьому підкреслювалося, що «поширення інститутів євро-атлантичного співтовариства із західного на східне узбережжя Чорного моря повинне стати черговим природним кроком по втіленню в життя проекту об'єднаної Європи» [13, с. 66]. У 2004 р. Р.Асмус і Б.Джексон відмічали, що «закінчення холодної війни послужило поштовхом до реалізації грандіозного проекту - інтеграції держав Центральної і Східної Європи від Балтійського до Чорного морів в Євро-Атлантичне співтовариство, що і було успішно здійснено в 1990-х рр. Терористичні атаки 11 вересня 2001 р. не лише чітко вказали, що є головною загрозою для США і Європи в 21 столітті, але і вказали, що небезпека виходить головним чином з регіону «Великого Близького Сходу». Тому ВЧР і опинився у фокусі уваги Заходу, що не має «логічно побудованої і продуманої стратегії відносно цього регіону» [14].

Геополітичними чинниками, що обумовлювали вироблення нової стратегії, являлися завершення процесу консолідації в Європі; ліквідація загрози безпеки з ВБС; забезпечення доступу до енергоресурсів ВЧР. При цьому відзначалося, що «успіх боротьби з тероризмом залежить не лише від того, чи отримаємо ми можливість розмістити військові бази в Азербайджані, але і від того, чи зуміє Захід допомогти цій країні перетворитися на успішну мусульманську демократію типу турецької». Тому євро-атлантичне співтовариство повинне було стимулювати створення інтеграційних механізмів на Балканах, Кавказі і в Чорноморському регіоні, які обов'язково зіграють свою позитивну роль у справі стабілізації і демократизації регіону ВБС. Схожість проблем у ВБС і ВЧР породжувало перспективу того, що «випробувавши успішну і ефективну стратегію стабілізації і демократизації в країнах ВЧР, її можна буде перенести і на регіон ВБС» [14].

Вироблення нової стратегії відносно ВЧР мало на увазі: визнання США і Європою наявності геополітичних інтересів і моральних зобов'язань; заяву НАТО про наявність стратегічних інтересів у ВЧР і практичні кроки по налагодженню двосторонньої і регіональної співпраці; адаптацію існуючих програм НАТО під конкретні умови ВЧР і координацію дій з політичними і економічними зусиллями ЄС; дії через ОБСЄ і ООН для вирішення «заморожених конфліктів», при створенні умов для виведення російських військ з усіх країн ВЧР. При цьому Б.Джексон, підкреслював, що «найбільш негативний прояв зовнішньої політики Росії спостерігається уздовж північної межі регіону Чорного моря», і що скоординована політика Росії і Туреччини «неминуче ущемить інтереси дрібніших і проєвропейських країн» [15, р. 3].

В якості необхідних змін в політиці США розглядалися: допомога Болгарії і Румунії в здійсненні реформ; перенесення американських військових баз в Констанцу; активізація НАТО і ОБСЄ в розвитку демократії; робота з регіональними лідерами; готовність піти на конфронтацію з Росією, «коли її поведінка стає неприйнятною»; тверда політика відносно Туреччини; розширення формату переговорів з Придністровського конфлікту за рахунок ЄС і Румунії; посилення співпраці ЄС і США; дії фондів з підтримки демократії [15, р. 8].

Розвиваючи концепцію ВЧР Р.Асмус відмітив в 2007 р.: «Прив'язавши Причорномор'я до Заходу, ми гарантуємо його стабільність у рамках ширшої стратегії зміцнення південної межі євроатлантичного співтовариства. Євроатлантичний задум 1990-х рр. полягав в тому, щоб, закріпивши за Заходом Центральну і Східну Європу, раз і назавжди створити пояс стабільності між «розширеною» Європою і Росією, нині ж обговорюється, наскільки США і ЄС повинні і можуть прагнути до того, щоб розширити такий пояс стабільності на

«великий Чорноморський регіон». Це стане свого роду доопрацюванням проекту стабілізації південного флангу євроатлантичного співтовариства в умовах усе більш мінливого і нестабільного «великого Близького Сходу». Для практичного втілення нової стратегії, була «потрібна політична коаліція по обидві сторони Атлантики». В умовах послаблення лідерства США багато дослідників відмічали імператив зміцнення трансатлантичних стосунків [16, с. 61; 17].

Конкретними складовими концепції були використання «теорії розширення» НАТО, згідно якої поширення «парасольки безпеки» і заповнення вакууму сили сприяють демократичним перетворенням; з'єднання зусиль США, Німеччини, Туреччини і низки інших країн (разом з Болгарією і Румунією); впровадження ЄС в країни БЧР за рахунок Програми європейського сусідства плюс (ENP+); членство в НАТО ряду країн регіону [18]. В умовах наростання напруженості в російсько-грузинських стосунках літом 2008 р. Р.Асмус і виконавчий директор Європейської ради із зовнішніх стосунків М.Леонард висловили думку, про те, що західним країнам треба втрутитися в конфлікт, оскільки його результат, міг встановити правила безпеки в епоху після «холодної війни» [19].

Події, пов'язані з війною на Кавказі поставили проблему реалістичності формування БЧР. В зв'язку з цим С.Гринецький відмітив: «За останній рік в Чорноморському регіоні намітилися важливі тенденції, які свідчать про необхідність радикальної переоцінки ситуації. Події на Кавказі показали, що проект створення так званого «великого Чорноморського регіону» як південного флангу євроатлантичного співтовариства наштовхнувся на протидію Росії, яка розглядає Чорне море як зону своїх безпосередніх інтересів і готова відстоювати свою позицію усіма можливими засобами, включаючи військові» [20].

Світова фінансова криза зумовила і кризу монополярного світу, скоротивши можливості глобального управління. У світі з'явилися нові виклики зовнішній політиці США, в першу чергу на Близькому Сході. «Особливістю цієї епохи...», - підкреслював український дослідник А.Єрмолаєв, - являється те, що від територіальних переділів світ переходить до системи патронату і непрямих контролю... Майбутня епоха - це епоха нових імперій... Тому американські аналітики, які, здавалося б, повинні зараз підігравати новим демократіям, ставлять питання зовсім по-іншому, що може бути потрібні нові змови, Мюнхен повинен торкатися не території, а сфер впливу» [21].

У цих умовах позначилося відносне зниження ролі Чорноморського регіону в американській зовнішній політиці, що проявилось, зокрема, у відношенні до Південного Кавказу. Політика адміністрації Б.Обами в цьому субрегіоні, демонструє той факт, що цій проблематиці американська адміністрація відводить другорядне значення, рішення якої можна відкласти [22]. Ця позиція пояснюється, в першу чергу, прагненням США дотримуватися помірнішого підходу в результаті найгострішої фінансової кризи. Адміністрація США нині, виходить з того, що дуже суб'єктивний підхід Дж.Буша-мол. до регіону Південного Кавказу, на практиці приніс США більше шкоди, ніж користі.

Тому нині актуалізується проблема вироблення нового концептуального забезпечення американської політики в Чорноморському регіоні, яке, як уявляється, матиме на увазі пом'якшення блокового підходу, існування нейтральних держав, спадкоємність курсу відносно Грузії, схильність до рішення регіональних проблем на основі балансу інтересів з Росією.

Список використаних джерел

1. Черное море стало регионом [Електроний ресурс].- Режим доступу: <http://www.sknews.ru/2004/04/20/print:page,1,chernoe-more-stalo-regionom.html>.

2. Гриневецкий С. Черное море: зона стабильности или внутреннее море НАТО? [Электроний ресурс]/С.Гриневецкий. - Режим доступа: <http://aregi.ru/expert/>.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы/Збигнев Бжезинский; [пер. с англ.]. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 256 с.
4. Бжезинский З. Великое преобразование/З.Бжезинский//Демократия 1990-х. – Специальный выпуск журнала Глобальные проблемы переходного периода. – № 6. – С. 23–31.
5. Збигнев Бжезинский: НАТО следует остерегаться России [Электроний ресурс].- Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/translation/139712.html>.
6. The Washington Post. – 2008, March 30.
7. Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство/Збигнев Бжезинский [пер. с англ.]. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
8. Бжезинский думает об Украине [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rambler.ru/news/politics/ukraine/10385673.html?print=1>.
9. Семь вопросов: беседа со Збигневом Бжезинским [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/stories/02/10/07/3168/237450.html>.
10. Михайленко М. «Холодная война» Збигнева Бжезинского [Электроний ресурс]/М.Михайленко. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/c/58125?p=1>.
11. Привести русских в замешательство [Электроний ресурс].- Режим доступа: <http://geopolitica.ru/Articles/302/>.
12. Бебешко Е.В. Модели безопасности в Черноморском регионе в современных международно-политических концепциях дис. ... кандидата полит. наук: 23.00.04./Бебешко Елена Владимировна. – Симферополь, 2011. – 270 с.
13. Асмус Р. Евро-атлантическое Причерноморье/Р.Асмус//Россия в глобальной политике. – 2007. – Т.5. – № 3. – С. 66–77.
14. Черное море мое... [Электроний ресурс] – Режим доступа: <http://www.namakon.ru/pic/article110.doc>
15. Jackson V.P. The Future of Democracy in the Black Sea Region [Электроний ресурс]/V.P.Jackson. – Режим доступа: http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_trq_id_27.pdf
16. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку ХХІ століття/Є.Є. Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.
17. Asmus R.D. Rethinking the EU: Why Washington needs to support European integration/R.D.Asmus//Survival. – 2005. – Vol.46, № 3. – P.93–102.
18. Asmus R.D. The Black Sea and the Frontiers of Freedom. Towards a new Euro-Atlantic strategy [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/6451>
19. The Financial Times. – 2008, June 3.
20. Международная конференция «Черноморский регион: вызовы сотрудничеству» [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moryak.org/content/view/2134/78/>
21. Національний інститут стратегічних досліджень. Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки. Матеріали експертної дискусії [Електроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/book/vidannya/ Gruzija.pdf>
22. Гегелашвили Н. Политика администрации Б.Обамы на Южном Кавказе [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=88827>